

Джерело: <https://www.schoollife.org.ua/280-2020/>

Тема: Основні історичні чергування голосних при словозміні та словотворенні, їх функції.

Соціокультурна тема: Горить свіча пам'яті про них...

Мета навчальна: повторити та систематизувати знання десятикласників про чергування голосних при словозміні та словотворенні, їх функції; формувати вміння правильно писати та вимовляти слова з вивченими орфограмами; удосконалювати пунктуаційну та орфографічну грамотність;

розвивальна: розвивати пам'ять, увагу, логічне мислення, спостережливість, вміння в учнів адекватно аналізувати історичні факти, навички виразного читання; збагачувати словниковий запас учнів; вдосконалювати навички зв'язного мовлення;

виховна: допомогти учням усвідомити трагедію українського народу у 1933 році та зацікавити їх пошуком краєзнавчого матеріалу про Голодомор у нашому краї; виховувати шану до жерв Голодомору, пам'яток культури їм, почуття національної свідомості, відповідальності перед Батьківщиною, справжніх патріотів нашої держави.

Тип уроку: урок формування практичних умінь і навичок.

Обладнання: роздавальний матеріал, таблиця «Типи чергувань», картки із завданням, хлібина на вишитому рушникові, свіча, букет квітів, перев'язаний чорною стрічкою, ТЗН, касета з

музичними матеріалами та відеозапис розповідей старожилів нашого села про голодомор.

Епіграф:

А онде під тинем голодна
дитина,

Голоднеє мре....

Хід уроку

I. Організаційний момент

Нумо, діти, підведіться!

Всі приємно посміхніться

Продзвенів уже дзвінок,

Починаємо урок.

II. Актуалізація опорних знань

1. Інтерактивне опитування:

- Що таке чергування?
- В яких частинах слова відбувається чергування?
- В яких суфіксах не відбувається чергування?
- Назвіть основні типи чергувань голосних.
- Охарактеризуйте найдавніші чергування голосних.
- Охарактеризуйте давні чергування голосних?

2. Хвилинка роздумів: «Моє життя без чергування голосних в українській мові»

3. Перевірка домашнього завдання.

На попередньому уроці ми працювали над чергуванням голосних при словозміні та словотворенні. Ваше домашнє завдання містило елементи пошукового характеру, оскільки слід було виписати з фольклорних та художніх творів ті рядки, в яких зустрічаються чергування голосних, але ще однією умовою було те, що в них має згадуватися наше село.

(Учні зачитують виписані тексти).

4. Фронтальне опитування.

— Про що ми дізнаємося з цих рядків?

- Чим займалися наші односельчани?

— З якими чергуваннями голосних ви зустрілися у виписаних реченнях?

— Що довелося пережити їм на їх життєвому шляху?

- Чому вони зі сльозами на очах про це згадують?

II. Повідомлення теми та мети, завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності

Сьогодні на уроці ми знову з вами опинилися на місточку між раніше вивченим матеріалом і тим, з яким ми зараз будемо знайомитися. Всі учні будуть на уроці працювати активно, щоб показати свої знання та вміння, які стосуються Країни Орфографії. Та, мабуть, Вам буде цікавіше, якщо тему сьогоднішнього нашого з вами уроку Ви відгадаєте самі, а я вам в цьому трішки допоможу. Для цього необхідно відгадати загадку:

Милозвучність нашій мові ми доволі надаємо,

Кожний день ти нас сваркуєш.

Бо не знаєш, що писати:

Е чи і, о чи а,

Просто ти не вчиш що надо,

А про винятки забув.

Дійсно, тема нашого з вами уроку - основні історичні чергування голосних при словозміні та словотворенні, їх функції. Тож відкриваємо робочі зошити і записуємо до них тему та епіграф уроку. Епіграф звучить так:

А онде під тином голодна дитина,

Голоднее мре....

Тож на уроці ми удосконалюватимемо ваше вміння правильно чергувати голосні при словозміні та словотворенні, поговоримо про їх

функції, розвиватимемо усне та писемне мовлення, мислення й творчі здібності.

Загальновизнаним є факт, що велике починається з малого, а вивчення великої історії починається з історії рідного краю. І в цьому є глибинний смисл, адже в історії рідного краю, як в краплині води, відображені всі закономірності і тенденції історичного поступу, які характерні й для великої історії. Отож сьогодні на уроці ми також будемо поглиблювати знання з історії рідного краю, а на фоні мовного матеріалу ми поговоримо про той страшний 1933 рік, тобто ту страшну катастрофу, яка зупиняла життя мільйонам людей, адже голод приносив не лише смерть, але і страждання. Лише пам'ять про голод і всіх полеглих від нього здатні звільнити нас від примар минулого. Зараз кожна українська сім'я схиляється перед пам'яттю невинно загиблих батьків, братів, сестер. Це дуже потрібно для кожного, нинішнього і прийдешнього покоління, нашої віри у життя та справедливість.

Цей матеріал, який ми будемо вивчати обов'язково знадобиться Вам для того, щоб бути літературно обізнаними, щоб застосовувати свої знання на уроках з історії у майбутньому та для того, щоб грамотно оформлювати свої власні висловлювання, бути освіченими.

III. Виконання учнями вправ

1. Спостереження над мовним матеріалом.

Прослухайте текст, визначте тему та ідею. (Аркуші з текстом на кожній парті.)

Розповідь записана від моєї бабусі Сачко Марії Іванівни

З кожним роком відходять від нас очевидці Голодомору 1932-1933 років. І забирають зі собою спогади, безцінні ілюстрації до неймовірно важкої історії українського народу. Тому й записала я розповідь своєї 90-річної бабусі Марії. Її життя – подібне до життів багатьох тисяч українців, котрим випало жити у ту нелегку епоху. Її сповідь – привід ще

раз нагадати сучасникам про те, що комуністична влада робила з нашими людьми – нацьковувала брата на брата, а сусіда на сусіда, доводила українців до такого стану, коли вони втрачали людську подобу. Хтось вистояв, а хтось, на жаль, піддався спокусі...

...У батьків бабусі Марії було 8 дітей. Жили не багато, але мали клаптик землі за 12 кілометрів від села, коня і корову. Хоч і тяжко обробляли землю, але не голодували, і голі не ходили. В 1931 році землю забрали до колгоспу разом з конем, а корову Лейку дід Петро "врятував" – замикав її в хаті щоразу, коли разом із дітьми ховався від колгоспних активістів. У 1932 році завдяки корові та деяким дрібним пожиткам, які вдалося заховати від активістів, сім'я якось вижила. Але на весну довелося старшим дітям – Катерині і Насті – іти в найми. Спочатку були в радгоспі в селі. Ночували в клуні на дощаних підмостках. Уночі люди помирали, тож комуністи відібрали трьох дужих хлопців для поховання мерців. За цю роботу давали подвійну пайку хліба. Хлопці копали глибоку яму, два з них за ноги підтягували тіла і вкидали їх в яму. Третій же був у ямі і вкладав мучеників так, щоби якнайбільше влізло.

...За роботу Насті та Катерині давали пайку – 200 грамів хліба на день. Із тих 200 грамів вони половину відкладали, щоб віднести меншим дітям. Батьки тоді їли саме липове листя та запечений щавель. А бригади місцевих зомбованих комсомольців спеціальними ключками переривали подвір'я, шукаючи і забираючи у людей останні харчі.

Підросли буряки. Настю з Катериною разом з іншими селянами погнали полоти рядки. Полем ходили наглядачі, яким платили подвійну пайку хліба – за те вони стежили, щоби люди не вирвали і не з'їли навіть одного бурячка. Хто ослухався і з'їв зелене соковите листя – забивали до смерті. Закатовані могли лежати на полі й кілька днів, поки їх не відтягували в братську могилу. Коли ж буряки ще більше підросли, дівчата вирішили втікати додому. Перед втечею вирили серед поля нору і,

ризикуючи життям, заховали в неї вирвані рослини. Як тільки трапився слушний момент, не пішли на обід, а забрали зі землі "скарб" і кинулися тікати. Минули село і вскочили в лісополосу. Тут Настя побачила вершника на білому коні. Сестри зрозуміли, що на перекличці їх не виявили і кинулися наздоганяти. На щастя, недалеко стояла стара скирта соломи. Сестра Катерина вилізла нагору скирти, поклала туди харчі і витягнула меншу сестру. Дівчата швидко зарилися в соломку. Унизу було багато лисячих нір і наглядач, під'їхавши, почав нишпорити в них. Нікого не знайшовши поїхав далі. Таким чином дівчата врятувалися від смерті. Прийшли додому вчасно, бо крім запеченого щавлю нічого не було, а принесені бурячки разом із сухарями були делікатесом...

2. Усне тестування.

1. До якого стилю мовлення належить аналізований текст?

- а) розмовного;*
- б) художнього;*
- в) публіцистичного;*
- г) наукового.*

2. Визначити сферу використання стилю мовлення, до якого належить текст:

- а) суспільне життя;*
- б) наука;*
- в) художня література;*
- г) преса.*

3. Це уривок (текст) із:

- а) оповідання;*
- б) наукової книги;*
- в) розповіді односельчанки;*
- г) протоколу.*

4. До якого різновиду мовлення належить текст?

- a) діалогічного;
- б) монологічного;
- в) полілогічного,
- г) комбінованого.

5. До якого типу мовлення належить текст?

- a) розповідь;
- б) роздум;
- в) опис;
- г) комбінований.

3. Самостійна робота.

Випишіть із тексту слова, в яких відбуваються чергування голосних у дві колонки: а) давні чергування; б) найдавніші чергування. Поясніть.

4. Індивідуальна робота учнів (виконання завдань на картках).

Картка 1.

До поданих слів доберіть споріднені слова з усіма можливими найдавнішими чергуваннями виділених голосних.

Скочити, беру, нести, могти, котити, збирати, текти, стелити, дерти, вінок, дрижати.

Картка 2.

Поясніть, чому не відбувається чергування /o/ та /e/ з /i/ у поданих словах?

Терен, город, бережок, крапель, березень, роздерти, пеньок, землероб, горбок, закон, перст, Козловський.

Картка 3.

Поясніть відхилення від чергування /o/ з /e/ після шиплячих та /й/ у поданих словах.

Нашої, чекати, вечоріти, щедрий, знаємо, кочегар, черпак, бждолі, більшої, шепочемо, чемпіон, чобіток.

6. Розподільний диктант

Допишіть у кінці слів букви **и** або **і**. Запишіть слова у дві колонки: 1) з буквою **и**; 2) з буквою **і**.

Збитк..., жених..., ознак..., книш..., веселош..., смуг..., онуч..., калюж..., по-сусідськ..., трич..., світляк..., корж..., удач..., кинувш... .

Ключ. З других букв складіть закінчення вислову В. Сосюри: «Народ...» («Народ без мови – не народ»).

7. Робота у парах.

Складіть діалог на тему «Для чого ми вивчаємо чергування голосних», користуючись таблицею-опорою «Типи чергувань».

Типи чергувань

Живі (позиційні)	Історичні
Залежать від позиції звука у слові і є варіантами однієї фонемі: [в _е сна'] – [в _{е'} сни]; [р _о з'у'мна] – [р _{о'} з'ум].	Зумовлені причинами, відсутніми в сучасній мові (діють при словотворенні і словозміні): [вй _а зати] – [вузол]; [зб _о ри] – [зб'і _р]; [в _е зти] – [в'о _з ити].

Найдавніші	Давні
Виникли ще в дослов'янський період, є наслідком фонетичних змін, що відбулися в індоєвропейській мові, наявні в багатьох слов'янських мовах: [e] – [o]: брести – бродити; [i] – [a]: сидати – садити; [e] – [i]: мести – вимітати; [o] – [a]: гонити – ганяти; [и] – [i]: сито – сіяти; [e] – [и] – Ø: беру – збирати – брати; [и] – [ов]: рити – рови; [у] – [ов]: кузня – коваль.	Відбулися лише в українській мові, причини їх пояснює історична фонетика: [o], [e] з [i] у відкритих/закритих складах: воля – вільний, село – сіл, року – рік; [o], [e] з Ø (нулем звука): шов – швачка; швець – шевця; [o] з [и] у сполученнях ри, ли, ро, ло : глотка – глитати, кров – кривавий; [e] з [o] – після шиплячих та [й]: вечеря – вечори, копійка – копійок.

(Аркуші з таблицею – у кожного учня на парті.)

8. Поетична хвилинка.

Про історію села в роки голодомору ми можемо прочитати в поезії
нашої односельчанки Оксани Костюченко:

Ввечері голову вчора одрізала
Галі... дитині моїй,
Вдосвіта, вранці сьогодні поснідала...
Що це я, що це я? Боженьку мій!

Так, я одрізала пилкою голову,
Думала: мясо я зім...
Думала - мясо, а їла я коливо...
Коливо, коливо, бий мене грім!

Царство небесне їй. Ти не лишилася
В світі без мене сама,
Мати твоя не корилась, а билася,
Тільки... вже сили нема.

Людоньки!.. (що це я - сплю?)
Вбила дитину свою!..
З холоду, з голоду я збожеволіла...
Людоньки!.. (Що це я - сплю

(Аркуші з текстом поезії – на кожній парті.)

Завдання:

1. Визначте тему й основну думку поезії.
2. Поясніть вживання великої літери у власних назвах.
3. Поясніть історичні чергування голосних.

9. Групова робота з картками

I група

Вправа 1. “Відремонтуй слова”

Вставити пропущені голосні (е чи и; и чи і).

Бер...зня, хлоп...ць, бр...ніти, тр...мати, справ...дливий, тр...щати, зел...нь, ш...потіти, д...ржати, тр...вога, др...мота, перебр...хувати, дер...во, в...сна, бер...г, гл...бокий, л...щина, пш...ниця, в...ликий, к...шеня, вос...ни, кр...ниця, стр...вожений, п...ріг, л...мон.

Вірна відповідь:

е, е, и, и, е, і, е, е, е, и, і, і, е, е, е, и, і, е, е, и, е, и, и, и, и.

Вправа 2. “Улуч у ціль”

Вибрати слова , в яких пропущен голосний е (всі інші слова повині зникнути).

Бер...жливість, дир...гент, дир...кція, діл...ння, пел...на, непр...м...ренний, к...п'яток, ш...стнадцять, х...лити, к...п'ячений, к...рування, л...тіти, бл...щати, прол...тати, см...ркає, прол...тіти, кол...ктив, здр...гатися, гр...міти, джер...ло.

Вірна відповідь:

Повині залишитися слова: бережливість, дирекція, ділення, пелена, керування, летіти, смеркає, пролетіти, колектив, джерело.

II група

Вправа 6. “Знайди слово”

Залиш слова, в яких треба вставити голосну е. З початкових літер залишених слів вийде слово, яке потрібно знайти.

См...тана, кр...ниця, гр...міти, в...ликий, виб...рати, інт...лігент, завм...рати, твор...ць, л...лека, ст...рати, к...шеня, оранж...рея.

Вірна відповідь: сховане слово – світло.

Вправа 7. “Знайди і відгадай загадку”

Залиш слова, в яких треба вставити голосну е. З початкових літер задишених слів вийде речення-загадка, яке потрібно знайти і відгадати.

Н...су, пр...трусити, к...шеня, ат...льє, пал...во, д...ржати, вигр...бти, оч...рет, вигр...бати, пр...звище, р...месло, інт...лігент, ш...р...на, п...ріг, гр...міти, гр...бінець, оз...рце, річ...чка, оп...ра, поч...нати, юв...лір, арг...нтинець, вер...ск, д...ригент, хлоп...ць, м...нуле, бл...зенько, акад...мічний, трав...нь, ш...нель, інт...рес, бр...ніти, в...ликий, оч...видний, дал...чнь, неприм...ренний, оз...ро, юв...лірний.

Вірна відповідь: схована загадка – На дворі горою, а в хвті водою.
(Сніг).

III група

Вправа 8. Відремонтуй слова

Прочитай вірш і встав пропущені букви.

ЧОМУ В...СЕЛКАМИ ЗВУТЬСЯ

ЖУРАВЛІ?

Тому в...селками зветься журавлі,
Що пр...л...тають до в...селої з...млі,
Що теплий день пр...носять на кр...лі
І зал...шаються у нашому с...лі.
Лиш нав...сні в...селики вони,
А журавлями зветься вос...ни,
Бо жураються, у вирій л...тючи,
Бо не замін...ш рідний краї нічим.

(Г.Паламарчук)

Вправа 9. Відремонтуй слова

Встав у наведені нижче слова пропущені букви.

Р...зикнути, еф...ктивний, щ...бетати, трав...нь, чов...н, скр...піти, х...литися, крап...лька, м...гутніх, в...ликий, скач...мо, хр...стити, Хр...стос,

хр...щений, кип...ш, хр...стиянський, воскр...сіння, зат...шок, ст...р...гти, хр...бет, каж...мо.

Перевірка та взаємооцінювання виконаних вправ

10. Творча робота.

Уявіть, що вам надіслали листа із-за кордону і запропонували листуватися. Складіть лист-відповідь і розкажіть про своє місто, історію походження окремих цікавих назв вулиць, річок, озер рідного міста. Хай стимулом вашої думки стане відомий музичний твір, зміна ритмів якого нагадує про сходинки у розвитку історії нашого краю: розквіт, забуття і знову — відродження (звучить вальс із кінофільму «Мій ласкавий і ніжний звір»).

11. Перегляд відеозапису з розповідю старожилів про голодомор

12. Бесіда за змістом почутого та побаченого

- Що вас найбільше вразило у спогадах нашої односельчанки?
- Чи Ви коли не будь мріяли, щоб наїстися?
- Як ви розумієте речення промовлене з вуст Марії Іванівни: «Сьорбаючи суп той, я бачила себе в тарілці»?
- З якими кольорами у вас асоціюється розповідь моєї бабусі?

IV. Підсумок уроку

1. Контроль знань

Чергування – це...

Види чергувань:....

Вони виконують такі функції:..

Е завжди пишеться.....

О завжди пишеться.....

Чергування голосних може відбуватись....

Чергування голомних не відбувається тоді, коли...

2. Лігвістичний двобій

Доведіть, чому чергування голосних при словозміні та словотворенні необхідне українській мові

3. Експрес опитування

- Що нового ви дізналися на уроці про історію рідного краю?
- Як епіграф розкриває тему уроку?
- Над якою мовною темою ми працювали сьогодні на уроці?

4. Метод „Закінчи речення”

- Сьогодні на уроці я дізнався про голодомор, що.....
- Ми маємо пам'ятати про.....
- Голодомор – то.....
- Я буду збирати.....

Оцінювання учнів з мотивацією.

V. Домашнє завдання

1. За темою «Основні історичні чергування голосних при словозміні та словотворенні» скласти контрольний запитальник (для взаємоопитування).
2. Повторити матеріал підручника &7, с.74
3. Виконати вправу 71, на с.55
4. Записати розповіді про голодомор від своїх бабусь.

-

Список використаної літератури

1. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови. – Одеса, 1996.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горюшкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян та

ін. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.

3. Розповіді старожилів нашого села

4. Сучасна українська літературна мова / За ред. А. П. Грищенка. – К., 1997.

5. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Фонологія. / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К., 1969.

6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища школа, 1994. – 414 с.

7. Тихоша В.І. Рідна мова (Програма для шкіл (класів) з поглибленим вивченням української мови, ліцеїв та гімназій гуманітарного профілю 12-річної школи) // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2003. - №3. – С. 178-203.

8. Тихоша В.І., Плющ М.Я., Караман С.О. Рідна мова: Підруч. для 10 кл. гімназій, ліцеїв, шкіл з поглибленим вивченням української мови. – К.: Освіта, 2008.

9. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика. Орфоепія. Графіка і орфографія: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1995.

10. Ющук Іван. Наукові засади вивчення фонетики у школі. // Дивослово. – 2007. - № 10. – С. 8 – 11.

11. <http://hluhiv.com.ua/articles/poetry/>